

تحلیلی بر تأثیرات مناطق آزاد تجاری بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و اقتصاد منطقه‌ای (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس)^۱

حسن قصابی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

علی آذر^۲

عضو هیئت علمی گروه شهرسازی و معماری، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران

علی پناهی

عضو هیئت علمی گروه برنامه‌ریزی شهری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۱/۰۹ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۲۵

چکیده

صنعت گردشگری به عنوان یکی از پردرآمدترین صنایع جهان در سال‌های اخیر، تأثیرات شگرفی بر ساختار و عملکرد مناطق مختلف داشته است که یکی از اثرات مهم آن تغییرات اساسی در اقتصاد منطقه‌ای می‌باشد. در این بین شکل‌گیری مناطق آزاد تجاری با مکانیزم تأثیرگذار اقتصادی علاوه بر توسعه‌ی فعالیت‌های توریستی، فعالیت‌های اقتصادی منطقه را نیز دستخوش تغییرات اساسی کرده است. با توجه به اهمیت موضوع، هدف اصلی این تحقیق، ارزیابی اثرات منطقه آزاد ارس بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و در راستای آن اقتصاد منطقه می‌باشد. روش تحقیق در مطالعه‌ی حاضر نظری - کاربردی با ماهیت توصیفی - تحلیلی می‌باشد که برای جمع‌آوری اطلاعات از روش اسنادی - میدانی (پیمایشی) و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش تحلیل معادلات ساختاری در نرم‌افزار Amos استفاده شده است. جامعه‌ی آماری تحقیق مسئولان، مدیران و نخبگان شهری می‌باشد که ۲۰۰ نفر با استفاده از روش گلوله برفی به عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. نتایج تحقیق حاکی از آن است که شکل‌گیری منطقه آزاد ارس تأثیرات مثبتی بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری از طریق جذب سرمایه و ایجاد زیرساخت‌ها و امکانات تفریحی و اقامت‌گاهی داشته است. همچنین توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری در منطقه آزاد ارس نیز تأثیرات مثبتی بر اقتصاد منطقه گذاشته است که در این بین بیشترین تأثیرگذاری آن بر مؤلفه‌های اشتغال‌زایی؛ جذب سرمایه‌ی داخلی و خارجی؛ افزایش درآمدهای مالیاتی از محل فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری؛ افزایش درآمد ارزی به ترتیب با ضرایب ۰/۷۴، ۰/۷۱، ۰/۶۳ و ۰/۵۷ بوده است. از طرفی توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری منطقه نتوانسته است تأثیر درخور توجهی در کاهش نابرابری درآمدی و افزایش سطح رفاه خانوارها داشته باشد.

کلمات کلیدی: مناطق آزاد تجاری، گردشگری، اقتصاد منطقه‌ای، منطقه آزاد ارس.

۱ - این مقاله مستخرج از رساله‌ی دکتری نویسنده‌ی اول با عنوان «بررسی نقش مناطق آزاد تجاری - صنعتی در افزایش فعالیت‌های گردشگری با تأکید بر رونق اقتصاد منطقه‌ای (مطالعه موردی منطقه آزاد ارس)» و به راهنمایی نویسنده‌ی دوم می‌باشد.

۱- (نویسنده مسئول) a_azar@iau-maragheh.ac.ir

مقدمه

امروزه گردشگری از جمله صنعت‌های روبه رشد در عرصه‌ی جهانی است که میزان ارزش افزوده و درآمد حاصل از آن، نقشی عمده در تولید ناخالص ملی و برخورداری شهروندان از معیشت پایدار دارد؛ چنانکه امروزه التفات به مراتب و شکل‌گیری گردشگری در انواع مختلف آن، مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است (هاشمی و حسین‌پور، ۱۳۸۹: ۱). از نیمه‌ی دوم قرن بیستم، عوامل متعددی مانند جهانی شدن، توسعه و پیشرفت ابزارهای حمل‌ونقل و ارتباطات نوین در جهت توسعه‌ی صنعت گردشگری بوده است (World Tourism Organization, 2004:1). به نحوی که این صنعت امروزه در بین سه صنعت اقتصادی اشتغال‌زا قرار دارد (یزدانی زنگنه و همکاران، ۱۳۸۸:۱۰۱؛ Oila et al, 2012:569). این صنعت به عنوان سازوکاری برای افزایش درآمد و اشتغال در هر دو بخش رسمی و غیررسمی به شمار می‌آید (Lanza, 2003: 87)؛ به گونه‌ای که از هر شش شغل مهم در دنیا، یکی در ارتباط با صنعت گردشگری بوده و به ازای هر بیست گردشگر در کشور یک شغل ایجاد می‌شود (آقاجانی و علیزاده، ۱۳۸۴: ۴۴). به همین خاطر بانک جهانی این صنعت را در سال ۲۰۰۵ میلادی، با ایجاد ۲۱۴ میلیون شغل و تولید ۱۰/۵ درصد از تولید ناخالص جهانی، صنعتی پویا برمی‌شمارد (Choi and Sirakaya, 2006:127). گردشگری مفهوم گسترده‌ای دارد، در واقع می‌توان آن را نمونه‌ی بارزی از سیستم نامید. گردشگری سیستمی است که ارتباطات گسترده‌ای با سایر قسمت‌های اقتصادی، اجتماعی و غیره دارد. از یک سو می‌توان تنها از ابعاد اقتصادی و همچنین با توجه به معرفی کردن گردشگری به عنوان بخشی از خدمات نگرین و از سوی دیگر می‌توان بسیاری از ابعاد دیگر را با توجه به آن توضیح داد. با توجه به ابعاد گسترده‌ی این بخش، نگاهی سیستمی به آن ضروری است (ابونوری و اکبری، ۱۳۹۱:۳۴). همچنین گردشگری ماهیتی کلی‌نگر دارد و بسیاری از اجزاء سازنده‌ی آن با یکدیگر همپوشانی دارند و در یک ظرف بصورت یکپارچه و جامع عمل می‌کنند. کوشش در زمینه‌ی ارتقاء شرایط در این حوزه چه در سطح ملی و چه در سطح محلی و شهر نیازمند برنامه‌ریزی پایدار در تمام ابعاد دخیل در آن است (Stokes, 2004: 108). از طرفی صنعت گردشگری به عنوان یکی از پردرآمدترین صنایع جهان در سال‌های اخیر، با درآمد بالایی که داشته توانسته است برای فقرا نیز ایجاد شغل نماید. درآمدهای حاصل از این صنعت با اشتغال‌زایی و فقرزدایی می‌تواند یکی از عوامل تأثیرگذار بر کاهش نابرابری درآمدی بوده و منجر به گسترش عدالت شود. اما لازم به ذکر است در حالی که گردشگری مزایای اقتصادی فراوانی به همراه دارد، این امکان نیز وجود دارد که تورم و افزایش سطح عمومی قیمت‌ها را به همراه داشته باشد و یا ممکن است موجب کمبود کالاهایی برای مردم بومی گردد (Masse, 2001:1). گردشگری باعث افزایش فعالیت‌های محلی و افزایش ارزش افزوده‌ی آن‌ها می‌شود و این امر توزیع درآمد را در بین مناطق بدتر می‌کند. دلیل اصلی به وجود آمدن این وضعیت، بالا رفتن ارزش داراییهای مناطق توسعه یافته در نتیجه‌ی ارائه‌ی خدمات گردشگری می‌باشد (Bartik, 1991:18). همچنین گسترش صنعت گردشگری در مناطق مشخص، باعث به‌کارگیری نیروی کار و منابع این مناطق شده و باعث سرازیر شدن منافع گسترش صنعت به این مناطق (Stabler et al, 2010:25) و توزیع مجدد منافع حاصل از توسعه از مناطق مرکزی به مناطق پیرامون و کمتر توسعه یافته می‌شود (Williams and Shaw, 1991:34). بنابراین می‌توان گفت صنعت گردشگری دارای

تأثیرات مثبت و منفی بر جامعه میزبان بوده و اندازه‌ی این تأثیر به عوامل متعددی بستگی دارد. آثار مستقیم و غیرمستقیم توسعه‌ی گردشگری، به نحوه‌ی توزیع درآمدهای حاصل از آن بستگی دارد که این به نوبه‌ی خود به مالکیت و چگونگی بهره‌برداری از منابع و امکانات حوزه‌ی گردشگری هر منطقه وابسته است. به عبارت دیگر کاربرد نسبی عوامل تولید علاوه بر بازدهی هر عامل، به نوع گردشگری ارائه شده در هر منطقه بستگی دارد. در کشورها یا مناطق کمتر توسعه یافته‌ای که صنعت گردشگری در آنها در مراحل مقدماتی است، این صنعت عموماً اشتغال‌زا بوده است. در کشورهایی که از نظر صنعت گردشگری کمتر توسعه یافته هستند، توسعه‌ی صنعت گردشگری نیاز به سرمایه‌گذاری ثابت در سیستم‌های حمل و نقل، توسعه‌ی تفریح‌گاه‌ها و اقامتگاه‌ها دارد. به این ترتیب درآمد حاصل از گردشگری بستگی به ماهیت عرضه‌ی سرمایه و نحوه‌ی استفاده از آن منابع دارد (راسخی و محمدی، ۱۳۹۶: ۳۱۹).

با توجه به اهمیت موضوع مورد مطالعه، هدف از انجام این پژوهش بررسی تأثیرات فعالیت‌های گردشگری ناشی از شکل‌گیری مناطق آزاد تجاری بر اقتصاد منطقه‌ای در منطقه آزاد ارس می‌باشد. منطقه‌ی آزاد تجاری، قلمرو معینی است که اغلب در داخل یا مجاورت بندر قرار دارد و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان مجاز دانسته می‌شود. گرچه منطقه‌ی آزاد تجاری درون مرزهای ملی قرار دارد، اما از نظر مالی خارج از مرز در نظر گرفته می‌شود. باید توجه کرد که اکنون مفهوم منطقه‌ی آزاد تجاری به صورت فراکشوری نیز بیان شده است (رهنورد، ۱۳۸۹: ۴۷-۴۸). هر چند ماهیت ابتدایی و اصل پیدایش این مناطق بر اساس مؤلفه‌های اقتصادی شکل گرفته است، اما با توجه به این موضوع که گردشگری در دنیای امروز از بخش‌های عمده و اساسی اقتصاد محسوب می‌شود، گردشگری در مناطق آزاد تجاری و اقتصادی از نقش حیاتی برخوردار است و نمی‌توان از جایگاه مناطق آزاد و نقش و تأثیر گردشگری در توسعه‌ی این مناطق به سادگی گذشت. منطقه‌ی آزاد تجاری ارس نیز از این قاعده مستثنی نبوده و با توجه به شرایط ملی و فراملی و حتی اقلیمی و موقعیتی، در زمره مناطقی است که می‌تواند برای گردشگری مفید باشد و اقتصاد منطقه را تحت‌الشعاع قرار دهد. در این پژوهش پاسخگویی به سؤال زیر اساس کار می‌باشد:

- مهمترین تأثیرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و اقتصاد منطقه‌ی (مثبت و منفی) کدامند؟

پیشینه تحقیق

در راستای گردشگری مطالعات متعددی انجام گرفته است که هر کدام به نحوی به یکی از ابعاد آن پرداخته‌اند. پوپسکو و همکاران (۲۰۱۰)، در تحقیقی به بررسی نقش گردشگری شهری در توسعه‌ی راهبردی منطقه‌ی براسوو آدر کشور رومانی پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که سرمایه‌گذاری در پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی مختلف منطقه‌ی براسوو، راهکاری به منظور توسعه‌ی این منطقه می‌باشد. نیوند و همکاران (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی نقش استراتژیک منطقه آزاد چابهار در توسعه‌ی صنعت گردشگری با استفاده از مدل SWOT در ایران، نقش استراتژیک منطقه آزاد چابهار را در توسعه‌ی صنعت گردشگری و شناسایی موارد استراتژیک مورد بررسی قرار داده‌اند.

شمس و همکاران (۲۰۱۵)، در پژوهش خود راهبردهای توسعه‌ی شهری از طریق توسعه‌ی گردشگری در شهر بوشهر را مورد بررسی قرار داده و به این نتایج رسیده‌اند که با وجود انواع پتانسیل‌ها در توسعه‌ی گردشگری در این شهر مانند وجود مناطق توریستی، تاریخی - فرهنگی و انواع منابع طبیعی به منظور جذب گردشگر، شهر بوشهر می‌تواند با استفاده بهینه از این ظرفیت‌ها، به ایجاد اقتصادی پویا و فرصت‌های شغلی مناسب دست یابد. سوبیروف^۱ (۲۰۱۸)، در پژوهشی مفهوم منطقه‌ی اقتصادی گردشگری را در ازبکستان مورد مطالعه قرار داده است. این تحقیق ویژگی‌های عمده‌ی مناطق آزاد گردشگری را در مناطق خاص ازبکستان بررسی می‌کند. همچنین این تحقیق بر مفاهیم ساختاری و سازمانی مناطق آزاد گردشگری تمرکز دارد تا گرایش‌های مثبت این اصطلاح اقتصادی را نشان دهد.

آذر (۱۳۸۴)، در مقاله‌ای با عنوان «گردشگری شهری و روستایی با تأکید بر توانمندی‌های استان آذربایجان شرقی» به چالش‌های گردشگری در سطح استان آذربایجان شرقی پرداخته است. در این مقاله سعی شده است موانعی که در گسترش فرهنگ گردشگری در محیط‌های شهری و روستایی وجود دارند، بر داشته شود. همچنین راهبردها و راهکارهای توسعه‌ی گردشگری در محیط‌های شهری و روستایی ارائه گردد.

خاوریان و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهش خود برنامه‌ریزی راهبردی توسعه‌ی گردشگری شهر تفت را با استفاده از مدل استراتژیک سوار مورد بررسی قرار داده‌اند. بر اساس نتایج بدست آمده از پژوهش، وجود فضای سبز مناسب در شهر تفت، داشتن آب و هوایی بهتر نسبت به شهر یزد و مزیت‌های دیگر باعث ایجاد پتانسیلی بالا در جهت توسعه‌ی گردشگری در این شهر، و همچنین موجب پدید آمدن فرصت‌هایی از قبیل دست یافتن به منبع درآمد مطمئن در شهر و افزایش رغبت سرمایه‌گذاران برای سرمایه‌گذاری شده است. گل‌زاده و همکاران (۱۳۹۳)، نیز در تحقیق خود با عنوان توانمندی‌های گردشگری ورزشی منطقه آزاد ارس و ارائه‌ی راهکارهای مؤثر بر رشد و توسعه‌ی آن بر اساس مدل SWOT، به نتیجه رسیده‌اند که برخورداری از سواحل رود ارس و مناسب بودن هزینه‌ی اسکان و تغذیه در مدت اقامت به عنوان با اهمیت‌ترین و کم اهمیت‌ترین نقطه قوت و عدم آگاهی عمومی از گردشگری ورزشی و منافع و مزایای آن و کمبود تجربه‌ی برگزاری رویدادهای بین‌المللی در منطقه به عنوان با اهمیت‌ترین و کم اهمیت‌ترین نقطه ضعف محسوب می‌شوند. توسعه‌ی سواحل رود ارس به عنوان یکی از راهبردهای توسعه‌ی گردشگری ورزشی در منطقه و عدم وجود منابع و چشم‌اندازهای طبیعی و فرهنگی در مناطق آزاد رقیب به عنوان با اهمیت‌ترین و کم اهمیت‌ترین نقطه فرصت و عدم وجود حامیان مالی از برگزاری رویدادهای ورزشی در منطقه و دیدگاه منفی و تلقی نادرست نسبت به گردشگران خارجی در استان به عنوان با اهمیت‌ترین و کم اهمیت‌ترین مورد که صنعت گردشگری ورزشی منطقه آزاد ارس را مورد تهدید قرار می‌دهند، انتخاب گردیده‌اند. همچنین هوشمند (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود به بررسی و تحلیل گونه‌شناسی گردشگری شهری در منطقه آزاد ارس پرداخته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که مهم‌ترین نقاط قوت توسعه‌ی گردشگری در این منطقه آب و هوای مطبوع در فصل سرد سال، وجود محیطی آرام و دور از هیاهوی شهرهای بزرگ، و تنوع محیط‌های طبیعی و بکر بودن آنها و چشم‌اندازهای متنوع جغرافیایی و مهم‌ترین فرصت‌های رشد توسعه‌ی گردشگری در این منطقه اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد

ارزی برای کشور، توسعه‌ی سواحل رودخانه‌ی ارس به عنوان یکی از راهبردهای توسعه‌ی گردشگری و نزدیکی به کشورهای جمهوری خودمختار نخجوان و جمهوری ارمنستان می‌باشند. از جمله راهبردهای اجرایی نیز برای توسعه‌ی گردشگری منطقه اعطای تسهیلات لازم به گردشگران بخصوص اتباع خارجی و همچنین ایجاد تبلیغات کافی در عرصه‌ی جلب توجه گردشگران و تأمین زیرساخت‌های مناسب می‌باشد. همچنین نتایج حاکی از آن است که اکثر گردشگران این منطقه از شهرها و استان‌های اطراف بوده و جاذبه‌های گردشگری شهری دارای بیشترین جذابیت می‌باشند.

در مطالعات پیشین ابعاد مختلف گردشگری و تأثیرات آن مورد بررسی قرار گرفته است، ولی تأثیر گردشگری و فعالیت‌های ناشی از آن در اقتصاد منطقه در دو بعد منفی و مثبت خلأ پژوهش‌های قبلی بوده و این تحقیق سعی در پر کردن این خلأ در پژوهش‌های گردشگری می‌باشد.

مبانی نظری

لغت توریسم^۱ از کلمه‌ی تور^۲ به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین Tourns به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدأ و مقصد و چرخش دارد که از یونانی به اسپانیا، فرانسه و در نهایت به انگلیس راه یافته است (Oxford, 1970: 189). در فرهنگ لغات مختلف در برابر توریسم معنایی با مضامین مختلف به کار رفته است. به گونه‌ای که در فرهنگ و بستر، توریسم به سفری که در آن مسافرتی به مقصدی انجام گرفته و سپس بازگشتی به محل سکونت را دربر دارد، اطلاق می‌گردد (Webster, 1973:1218). در کشورهای توسعه‌یافته واژه‌ی توریسم از قرن نوزدهم و به‌ویژه از اوایل قرن بیستم که وسایل حمل‌ونقل سریع جایگزین وسایل قدیمی گردید از خود ارجاعی فردی به سوی کلیتی جمعی برای سفر تغییر ماهیت داد. در عین حال به دلیل اینکه در روند و جریان فعالیت‌های توریستی، فعالیت‌های اقتصادی مختلفی همچون حمل‌ونقل، جاده‌سازی، ساختمان‌سازی، صنایع غذایی و نظیر این‌ها مورد نیاز واقع شد؛ واژه‌ی صنعت نیز به عنوان پیشوندی در کنار واژه‌ی توریسم قرار گرفت. امروزه واژه‌ی ترکیبی صنعت توریسم یا صنعت گردشگری در موارد بسیاری به کار برده می‌شود.

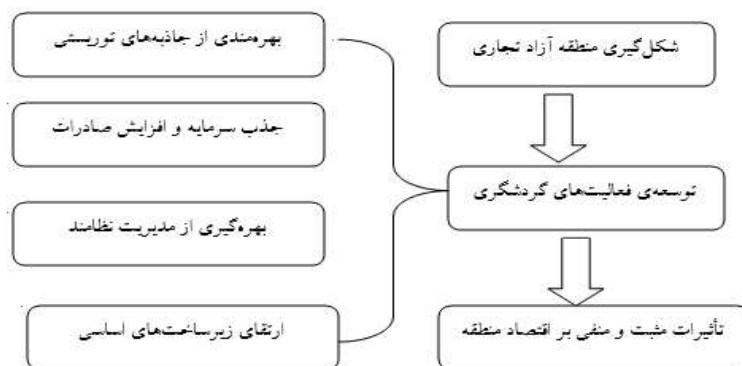
گردشگری به عنوان یکی از پویاترین صنعت‌های دنیا محسوب می‌شود که دارای ویژگی‌های بارز و منحصر به فرد خود، بخش مهمی از فعالیتهای اقتصادی و تولیدی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه را به خود اختصاص داده است (UNWTO, 2007:11). این صنعت به عنوان یکی از نیروهای اقتصادی - اجتماعی بسیار مهم به حساب می‌آید که دارای اهمیت بین‌المللی ژئوپلتیکی بسیار است و فضاها، فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی را می‌سازد. نمی‌توان انکار کرد که گردشگری یک نیروی فوق‌العاده برای تغییر است و در بسیاری از کشورها به عنوان نیروی برای خوشبختی به حساب می‌آید. هزاران بازدیدکننده‌ای که برای گردش می‌آیند، نه تنها پول همراه خود می‌آورند، بلکه زندگی محلی را به وضع بهتر یا بدتری تغییر می‌دهند (Rossana, 2007:95). از اینرو نخستین دلیل توسعه‌ی صنعت گردشگری در اغلب کشورها، بهره‌برداری از منافع اقتصادی آن است. از دیدگاه صاحب نظران، گردشگری سبب بهبود اقتصاد، ارتقای زندگی ساکنین محلی، بهبود سطح استاندارد زندگی جامعه‌ی میزبان، افزایش درآمد، افزایش

1 - Tourism

2 Tour

تأسیسات، بهبود اشتغال‌زایی و غیره را در پی خواهد داشت. گردشگری امروزه در چهارچوب طرح‌های آمایشی اعم از ملی، منطقه‌ای و محلی به عنوان یکی از ابزارها و مؤلفه‌های مهم توسعه و محوریت‌زدایی به شمار می‌رود. این صنعت که مهم‌ترین عوامل عمران ناحیه‌ای است. فعالیتی ارزآور و متعادل کننده است که موجب توسعه اقتصادی و اجتماعی در سطح منطقه‌ای شده و توزیع عادلانه‌ی درآمد و همچنین سطح اشتغال را به دنبال دارد (شکوئی، ۱۳۸۷: ۱۲؛ تولایی، ۱۳۸۵: ۶۱)، که می‌تواند نقش عمده‌ای در توانمندسازی مردم محلی و تنوع‌بخشی به رشد اقتصادی و ایجاد فرصت‌های اشتغال برای مردم در ارتباط با سایر بخش‌های اقتصادی ایفا کند (شریف‌زاده و رادنژاد، ۱۳۸۷: ۵۲). با توجه به این موارد می‌توان گفت که ورود گردشگران به مناطق با جاذبه‌های گردشگری مختلف با توجه به سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های متناسب با منطقه‌ی موردنظر می‌تواند منجر به توسعه‌ی اقتصادی گردد (رحمانی و مجیدی، ۱۳۸۸: ۱۷). سرمایه‌گذاری‌های اخیر در مناطق آزاد تجاری نیز که با اهداف اقتصادی شکل گرفته‌اند، تأکیدی بسیار بر رونق گردشگری در این مناطق دارند. بنا به تعاریف بین‌المللی، منطقه آزاد محدوده‌ی حراست شده‌ی بندری و غیر بندری است که از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایایی نظیر معافیت‌های مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی، عدم وجود تشریفات زاید ارزی، اداری و مقررات دست و پاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرآیندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری به توسعه‌ی سرزمین اصلی کمک می‌نماید (لوندوش، ۱۳۹۶: ۴۲).

در تعریف سازمان ملل متحد (یونیدو)، از مناطق آزاد به عنوان «موتور محرکه» در جهت تشویق صادرات صنعتی تلقی می‌گردد. همچنین در برداشت جدید از مناطق آزاد - که به منطقه‌ی آزاد پردازش صادرات معروف است - به ناحیه‌ی صنعتی ویژه‌ای در خارج از مرز گمرکی، که تولیداتش جهت‌گیری صادراتی دارند، گفته می‌شود. فلسفه‌ی این اصطلاح را می‌توان در تغییر استراتژی واردات به استراتژی توسعه‌ی صادرات دانست. همچنین مناطق ویژه‌ی تجاری صنعتی را می‌توان به صورت زیر تعریف کرد: «به محدوده‌ی جغرافیایی مشخص که قوانین گمرکی محدوده‌ی گمرکی کشور در آن اجرا نمی‌شود و به منظور تسهیل در امر واردات و صادرات کالا و حمایت از صنعت داخلی کشور و همچنین جذب فناوری‌های نوین در امر تولید و توسعه‌ی منطقه‌ای در مبادی گمرکات و نقاط مرزی کشور ایجاد می‌شود را مناطق ویژه‌ی تجاری - صنعتی می‌نامند.» (لوندوش، ۱۳۹۶: ۴۲ به نقل از مقدسی، ۱۳۸۹).

شکل (۱): مدل مفهومی تحقیق منبع: نگارندگان، ۱۳۹۸

معرفی محدوده‌ی مورد مطالعه

منطقه‌ی آزاد ارس در شمال غرب ایران در نقطه‌ی صفر مرزی در مجاورت با کشورهای آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان استقرار یافته است. بر اساس مصوبه‌ی هیئت وزیران در سال ۱۳۸۲، محدوده‌ی منطقه‌ی آزاد ارس شامل ۹۷۰۰ هکتار از اراضی منطقه می‌شد که در سال ۱۳۸۷ و با مصوبه‌ی دیگری، محدوده‌ی این منطقه به ۵۱ هزار هکتار شامل بخش‌هایی از دو شهرستان جلفا و کلبر افزایش یافت. این محدوده‌ی ابلاغی در بخش متصل، محدوده‌ی اصلی را از ۹۷۰۰ هکتار به ۲۰۵۰۰ هکتار افزایش داده است. در سه بخش منفصل نیز قسمتی از شهرستان کلبر به وسعت ۲۴ هزار هکتار (موسوم به قلی بیگلر)، زمین‌های اطراف سد خداآفرین به وسعت ۶۱۰۰ هکتار و محدوده‌ی گمرک نوردوز (مرز ایران با ارمنستان) به وسعت ۲۴۰ هکتار در مجموع به وسعت ۵۱ هزار هکتار کل محدوده‌ی منطقه‌ی آزاد ارس را تشکیل می‌دهد. این منطقه دارای انواع جاذبه‌های گردشگری می‌باشد که در ادامه به بررسی آنها پرداخته می‌شود.

از روستاهای تاریخی و طبیعی منطقه می‌توان به روستای تاریخی و زیبای اشتین (ماسوله آذربایجان)، روستای سیاحتی - زیارتی زاویه، روستای تاریخی کوردشت، روستای زیبای قشلاق (منطقه‌ی ماهاران) اشاره کرد. همچنین حمام‌های تاریخی منطق عبارتند از: حمام کوردشت و حمام جلفا: امامزاده سید محمدآقا (نوجه مهر)، امامزاده شعیب (دوزال)، امامزاده سید اسماعیل (زاویه)، بقعه‌ی بابا یعقوب، مقبره‌ی حکیم ابولقاسم نباتی، آرامگاه جرجیس پیامبر از جمله آرامگاه و اماکن متبرکه هستند. این منطقه به سبب گذشته تاریخی دارای اقلع متنوعی همچون قلعه‌ی علی بیگ، قلعه‌ی گوهر (گاوور)، قلعه‌ی مرزاد (گور قلعه‌سی)، قلعه‌ی کوردشت می‌باشد. از جاذبه‌های طبیعی و اکوتوریستی این منطقه می‌توان به مناظر طبیعی: آبشار آسیاب، کوه کیامکی و کوه کنتال (کمتال)، جنگل‌های ارسباران، آبشار ماهاران، سد ارس، پناهگاه حیات وحش کیامکی و مراکان اشاره نمود. مضافاً اینکه این منطقه دارای انواع مجتمع‌های تجاری بین‌المللی از جمله ستارخان و برلیان می‌باشد.

شکل (۲): موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد ارس منبع: نویسندگان، ۱۳۹۸

روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نظر نوع نظری - کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی است که به منظور جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات از روش اسنادی - میدانی (پیمایشی) استفاده گردیده است. بدین منظور ابتدا بصورت اسنادی و مراجعه به پژوهش‌های مختلف و تجربیات جهانی و بومی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و همچنین نقش گردشگری در اقتصاد منطقه استخراج شده و سپس از مدیران، مسئولان و نخبگان پرسشگری به عمل آمده است که بدین منظور ۲۰۰ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی به عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش تحلیل معادلات ساختاری در محیط نرم‌افزار Amos استفاده شده است. همچنین در این تحقیق به منظور سنجش اعتبار درونی نیز ابتدا از روش اعتبار محتوا برای افزایش اعتبار پرسشنامه استفاده شده است. در این راستا با استفاده از مقیاس‌های آزمون شده در پژوهش‌های مربوط به موضوع مورد مطالعه و نظرخواهی از اساتید و کارشناسان متخصص در این زمینه گام اول برداشته شد. سپس پرسشنامه‌ی تدوین شده طی دو مرحله‌ی مقدماتی و نهایی تکمیل گردید و با بررسی پاسخ‌های به دست آمده از ۳۰ پرسشنامه‌ی مقدماتی و انجام محاسبات آماری لازم، پرسشنامه‌ی نهایی تدوین گردید. جهت تحلیل و بررسی میزان صحت سؤالات پرسشنامه و سنجش سطح مناسبت ابزار تحلیل در پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحلیل قابلیت اطمینان^۱ ضرایب آلفای تمامی سؤالات محاسبه گردیده است. بر اساس محاسبات صورت گرفته ضرایب آلفای^۲ تمامی سؤالات پرسشنامه بزرگ تر از ۰/۶ و همچنین ضریب کل آلفا ۰/۷۵۸ می‌باشد.

جدول (۱): متغیرهای مورد مطالعه و کدبندی آنها

مؤلفه‌های اصلی	زیرمعیارها
عوامل مؤثر بر توسعه فعالیت‌های گردشگری (TA)	سرمایه‌گذاری ثابت در سیستم‌های حمل‌ونقل (TA1)، توسعه‌ی تفریح‌گاهها و اقامتگاهها و افزایش کاربری‌های تفریحی و تجاری (TA2)، توسعه‌ی زیرساخت‌ها و فناوری‌های نوین (TA3)، توسعه‌ی تسهیلات و خدمات (TA4)، مدیریت منابع و جاذبه‌های گردشگری (TA5)، سیاست‌ها و پشتیبانی دولت (TA6)، نوآوری، ابتکار عمل و تشریک مساعی کارآفرینان، سرمایه‌گذاران، بخش‌ها و نهادهای مرتبط (TA7)، بازاریابی و تبلیغات مناسب (TA8)، ثبات مدیریتی با تأکید بر مدیریت یکپارچه (TA9)، جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی (TA10).
اقتصاد منطقه‌ای (RE)	افزایش صادرات (P1)، اشتغال‌زایی (P2)، جذب سرمایه‌ی داخلی و خارجی (P3)، افزایش درآمد ارزی (P4)، کاستن از عدم توازن‌های منطقه‌ای و تعدیل ثروت (P5)، کاهش نابرابری درآمدی و افزایش سطح رفاه خانوارها (P6)، تولید کالاها و خدمات بومی و محلی (P7)، تنوع و غنابخشیدن به اقتصاد محلی (P8)، افزایش درآمدهای مالیاتی از محل فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری (P9)، دگرگون ساختن فعالیت‌های اقتصادی و سوق دادن درآمد از مناطق شهری به روستاها (P10)، ایجاد بازارهای جدید برای صنایع دستی و یا محصولات کشاورزی (P11).
منفی (N)	تورم و افزایش سطح عمومی قیمت‌ها (N1)، کمبود کالاها برای مردم بومی (N2).

منبع: مطالعات اسنادی نگارندگان، ۱۳۹۸

یافته‌های تحقیق

در این قسمت برای شناسایی تأثیرات شکل‌گیری منطقه آزاد تجاری ارس بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و در راستای آن اقتصاد منطقه‌ای از مسئولان، مدیران و نخبگان شهری پرسشگری به عمل آمده است و داده‌های بدست آمده بر اساس مدل معادلات ساختاری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

پس از جمع‌آوری اطلاعات برای مشخص کردن اینکه شاخص‌های اندازه‌گیری (متغیرهای مشاهده‌شده) تا چه اندازه برای سنجش متغیرهای پنهان قابل قبول هستند، باید ابتدا همه‌ی متغیرهای مشاهده‌شده‌ی مربوط به متغیرهای پنهان به طور مجزا، آزمون شوند. شاخص‌های کلی برازش برای الگوهای اندازه‌گیری با به‌کارگیری نرم افزار AMOS در جدول ۲ بیان شده است.

جدول (۲): شاخص‌های کلی برازش برای الگوهای اندازه‌گیری

متغیر	GFI	IFI	NFI	CFI	RMSEA
توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری	۰/۹۳۵	۰/۹۴۱	۰/۹۶۲	۰/۹۳۷	۰/۰۱
مثبت	۰/۹۴۲	۰/۹۵۷	۰/۹۳۴	۰/۹۶۲	۰/۰۱
منفی	۰/۹۵۱	۰/۹۳۲	۰/۹۳۹	۰/۹۳۴	۰/۰۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

یکی از شاخص‌های معتبر که برای برازندگی مدل به کار می‌رود GFI یا شاخص نیکویی برازش است. این شاخص را می‌توان مشخصه‌ی مشابه با ضریب تعیین در رگرسیون چندمتغیره در نظر گرفت. هرچه GFI به عدد یک نزدیکتر باشد، الگوی داده‌ها برازش بهتری دارد. همچنین سه شاخص دیگر، IFI یا شاخص برازش افزایشی، NFI یا شاخص برازش هنجار شده و CFI یا شاخص برازش تطبیقی بین صفر و یک قرار دارند و هر چه به عدد یک نزدیکتر باشند، کارایی مدل بیشتر خواهد بود. شاخص ریشه‌ی دوم میانگین مربعات خطای برآورد یا RMSEA نیز یکی دیگر از شاخص‌های برازندگی مدل است که در الگوهای قابل قبول مقدار ۰/۰۸ یا کمتر دارد. برازش الگوهایی که مقادیر بالاتر از ۰/۱ دارند، ضعیف برآورد می‌شوند. همان طور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود، مقدار این شاخص برای الگوی اندازه‌گیری کمتر از ۰/۰۸ است که نشان‌دهنده‌ی برازش خوب الگوها توسط داده‌ها است. در نهایت، با توجه به مطالب یاد شده می‌توان نتیجه گرفت الگوهای اندازه‌گیری (متغیرهای مشاهده‌شده) برازش خوبی دارند و به این معناست که متغیرهای آشکار به خوبی می‌توانند متغیرهای پنهان را اندازه‌گیری کنند.

برازش مدل‌های اندازه‌گیری با سه معیار پایایی شاخص (ضرایب بارهای عاملی، ضرایب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی یا CR)، روایی همگرا و روایی واگرا بررسی می‌شود. ابتدا بار عاملی گویه‌ها بررسی شد. نتایج نشان داد بار عاملی همه‌ی گویه‌ها بیشتر از ۰/۵ است که نشان‌دهنده‌ی مناسب بودن این معیار است. سایر نتایج مربوط به ضرایب آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی و روایی همگرا در جدول ۳ بیان شده است.

جدول (۳): برازش مدل‌های اندازه‌گیری

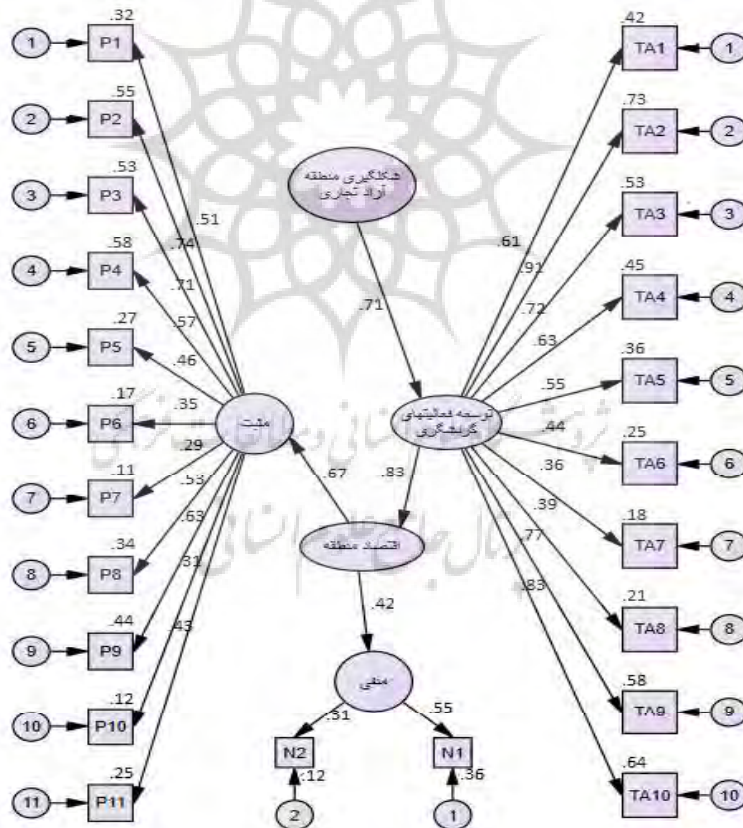
متغیر	بار عاملی	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	AVE
TA1	۰/۸۰۳	۰/۸۱۵	۰/۷۳۶	۰/۶۶۲
TA2	۰/۷۳۳	۰/۶۵۸	۰/۷۸۳	۰/۷۱۹
TA3	۰/۸۲۱	۰/۸۴۲	۰/۸۴۰	۰/۵۸۲
TA4	۰/۶۷۵	۰/۷۱۴	۰/۸۴۷	۰/۶۵۲
TA5	۰/۶۴۶	۰/۶۹۳	۰/۸۶۹	۰/۷۶۶
TA6	۰/۸۱۷	۰/۷۶۳	۰/۷۵۶	۰/۷۱۱
TA7	۰/۸۲۱	۰/۹۰۲	۰/۸۵۲	۰/۶۵۴
TA8	۰/۶۷۹	۰/۸۲۶	۰/۹۱۰	۰/۵۴۷
TA9	۰/۷۱۹	۰/۹۱۶	۰/۸۳۴	۰/۷۲۳
TA10	۰/۸۴۳	۰/۷۴۵	۰/۸۲۴	۰/۶۸۳

توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری (TA)

۰/۵۸۴	۰/۹۱۳	۰/۷۴۱	۰/۹۰۱	P1	
۰/۶۳۷	۰/۸۵۹	۰/۸۲۳	۰/۶۷۴	P2	
۰/۶۴۹	۰/۷۶۴	۰/۹۱۹	۰/۸۸۲	P3	
۰/۵۹۳	۰/۸۴۲	۰/۹۲۴	۰/۷۵۶	P4	
۰/۵۸۸	۰/۸۰۹	۰/۸۵۳	۰/۶۴۷	P5	
۰/۷۲۴	۰/۷۴۳	۰/۸۶۶	۰/۵۴۸	P6	اقتصاد منطقه‌ای (تأثیرات مثبت) (P)
۰/۶۸۱	۰/۸۳۹	۰/۷۶۴	۰/۷۷۱	P7	
۰/۶۵۳	۰/۸۲۴	۰/۷۶۶	۰/۶۴۴	P8	
۰/۶۴۲	۰/۸۸۴	۰/۸۱۵	۰/۵۸۳	P9	
۰/۷۶۰	۰/۷۶۹	۰/۷۶۰	۰/۷۸۳	P10	
۰/۵۹۳	۰/۸۴۸	۰/۷۳۱	۰/۷۴۵	P11	
۰/۶۳۹	۰/۷۶۹	۰/۸۴۴	۰/۸۳۹	N1	اقتصاد منطقه‌ای (تأثیرات منفی) (N)
۰/۵۴۷	۰/۷۲۲	۰/۷۲۵	۰/۶۸۳	N2	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

بر اساس نتایج آماری و همچنین مدل تحلیل معادلات ساختاری در نرم‌افزار AMOS مدل ساختاری تحقیق به شرح شکل ۳ می‌باشد.

شکل (۳): مدل ساختاری تحقیق

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

بر اساس نتایج بدست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات مهمترین عوامل تأثیرگذار بر توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری منطقه آزاد ارس ناشی از شکل‌گیری منطقه آزاد تجاری به ترتیب توسعه‌ی تفریح‌گاه‌ها و اقامتگاه‌ها و

افزایش کاربری‌های تفریحی و تجاری؛ جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی؛ ثبات مدیریتی با تأکید بر مدیریت یکپارچه و توسعه زیرساخت‌ها و فناوری‌های نوین با ضرایب ۰/۹۱، ۰/۸۳، ۰/۷۷ و ۰/۷۲ می‌باشند. همچنین نتایج حاکی از آن است که توسعه فعالیت‌های گردشگری در منطقه آزاد ارس تأثیرات مثبتی بر اقتصاد منطقه گذاشته است که در این بین بیشترین تأثیرگذاری آن بر مؤلفه‌های اشتغال‌زایی؛ جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی؛ افزایش درآمدهای مالیاتی از محل فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری؛ افزایش درآمد ارزی به ترتیب با ضرایب ۰/۷۴، ۰/۷۱، ۰/۶۳ و ۰/۵۷ بوده است. همچنین تأثیرات منفی در اقتصاد منطقه‌ای ناشی از توسعه فعالیت‌های اقتصادی نمود عینی چندانی ندارد.

شاخص‌های برازش GFI، NFI، CFI و RMSEA برای مدل ساختاری به ترتیب ۰/۹۴۲، ۰/۹۳۶، ۰/۹۲۹ و ۰/۰۳ بدست آمده است که در محدوده‌ی قابل قبول قرار دارند و مدل برازش بسیار خوبی دارد.

پس از بررسی و تأیید الگوهای اندازه‌گیری برای آزمون معناداری فرضیه‌ها دو شاخص جزئی مقدار بحرانی و P به کار گرفته شد. بر اساس سطح معناداری ۰/۰۵ مقدار باید بیشتر از ۱/۹۶ باشد، مقدار پارامتر کمتر از این در الگو مهم شمرده نمی‌شود. همچنین، مقادیر کوچکتر از ۰/۰۵ برای مقدار P حاکی از تفاوت معنادار مقدار محاسبه شده برای وزن‌های رگرسیونی با مقدار صفر در سطح ۹۵ درصد اطمینان است. فرضیه‌ها به همراه ضریب رگرسیونی و مقادیر شاخص‌های جزئی مربوط به هر فرضیه در جدول ۴ بیان شده است.

جدول (۴): ضریب رگرسیونی و مقادیر شاخص‌های جزئی مربوط به فرضیه‌ها

فرضیه	ضریب رگرسیونی	مقدار بحرانی P	نتیجه
به نظر می‌رسد بین شکل‌گیری منطقه آزاد ارس و توسعه فعالیت‌های گردشگری رابطه‌ی معناداری وجود دارد.	۰/۸۱۵	۳/۲۴	تأیید
به نظر می‌رسد توسعه فعالیت‌های گردشگری تأثیرات مثبتی بر اقتصاد منطقه دارد.	۰/۷۱۴	۲/۹۱	تأیید
به نظر می‌رسد توسعه فعالیت‌های گردشگری تأثیرات منفی بر اقتصاد منطقه دارد.	۰/۴۰۲	۲/۱۹	رد

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

بر اساس نتایج مستخرج از جدول شماره ۴ می‌توان عنوان کرد که شکل‌گیری منطقه آزاد ارس بر توسعه فعالیت‌های گردشگری و رونق اقتصادی تأثیر مثبتی داشته است. اما در فرضیه‌ی سوم سطح معناداری قابل قبول نمی‌باشد و می‌توان گفت که توسعه فعالیت‌های گردشگری در منطقه آزاد ارس تأثیرات منفی بر اقتصاد منطقه نداشته است.

نتیجه‌گیری

صنعت گردشگری در عصر حاضر با توجه به اثرگذاری بالا در ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، زیست‌محیطی، سیاسی و فناورانه، به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل و ابزارهای توسعه همه‌جانبه در سطح جهان مطرح شده است. این تأثیرگذاری به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی برجسته‌تر است. در طی دهه‌های گذشته صنعت گردشگری یکی از منابع رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته بوده است. این صنعت با داشتن سریع‌ترین رشد در بین بخش‌های اقتصادی در حال تبدیل شدن به یکی از بزرگترین صنایع در جهان می‌باشد. این صنعت باعث ایجاد رشد اقتصادی مثبت از طریق کسب درآمدهای خارجی، توسعه سرمایه‌گذاری خارجی، کسب درآمدهای مالیاتی و ایجاد فرصت‌های جدید برای اشتغال نیروی کار برای ساکنان جوامع و دولت‌ها شده است. در این بین بعضی مناطق برای گردشگران مجذوبیت بیشتری برای گشت و

گذار دارد که از آن‌جمله می‌توان به مناطق آزاد اشاره کرد. با توجه به اهمیت گردشگری در مناطق آزاد، هدف از تحقیق حاضر ارزیابی اثرات شکل‌گیری منطقه آزاد تجاری ارس بر توسعه فعالیت‌های گردشگری و اقتصاد منطقه‌ای می‌باشد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد منطقه آزاد ارس دارای انواع جاذبه‌های گردشگری شهری، طبیعی، تاریخی، مذهبی و تجاری می‌باشد که به منظور تقویت بهره‌مندی از مزایای این جاذبه‌ها نیازمند مدیریت یکپارچه‌ی مناسب در منطقه و همچنین مدیریت منابع و جاذبه‌های گردشگری، توسعه‌ی تفریح‌گاه‌ها و اقامتگاه‌ها و افزایش کاربری‌های تفریحی و تجاری، جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و توسعه‌ی زیرساخت‌ها و فناوری‌های نوین می‌باشیم. از طرفی نتایج حاکی از آن است که توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری اثرات مختلفی بر اقتصاد منطقه داشته است که از اثرات مثبت آن می‌توان بر اشتغال‌زایی، جذب سرمایه‌ی داخلی و خارجی، افزایش درآمدهای مالیاتی از محل فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با گردشگری و افزایش درآمد ارزی اشاره کرد. این توسعه‌ی گردشگری اثرات منفی همچون افزایش عمومی قیمت‌ها در منطقه را باعث شده که آنچنان قابل تأمل نمی‌باشد. از طرفی توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری هرچند تأثیرات قابل توجهی در رونق اقتصادی منطقه داشته است، ولی در بعضی موارد مانند کاستن از عدم توازن‌های منطقه‌ای و تعدیل ثروت، کاهش نابرابری درآمدی و افزایش سطح رفاه خانوارها، تولید کالاها و خدمات بومی و محلی دستاوردهای قابل توجهی ارائه نکرده است. با توجه به وضعیت موجود و دستیابی به وضعیت مطلوب در منطقه آزاد ارس در توسعه‌ی فعالیت‌های گردشگری و رونق اقتصادی راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

افزایش اعتبارات بخش گردشگری در منطقه به منظور ارتقای سطح کمی و کیفی ارائه‌ی خدمات که به نوعی سرمایه‌گذاری روی منابع انسانی نیز محسوب می‌گردد. مانند بالا بردن سطح کمی و کیفی تسهیلات کالبدی و خدماتی مسافرخانه‌ها، رستوران‌ها و سایر مراکز اقامتی موجود در منطقه و همچنین بهبود خدمات بین‌راهی نظیر جایگاه سوخت، تعمیرگاه خودرو و تابلوهای گردشگری.

جلوگیری از افزایش قیمت و بورس بازی زمین، ایجاد سازوکارهای مشارکت جامعه‌ی محلی به منظور توزیع عادلانه‌ی درآمدهای ناشی از توسعه‌ی گردشگری و کاهش شکاف درآمدی، افزایش درآمد مردم و افزایش حجم سرمایه با رویکرد عدالت اقتصادی و اجتماعی، کنترل قیمت‌ها و جلوگیری از چندگانگی قیمت‌ها در منطقه.

تلاش مدیریت گردشگری در منطقه آزاد ارس به منظور یکپارچه سازی فعالیت‌ها و عدم تفرق مدیریتی بین ارگان‌های مختلف به منظور توسعه‌ی پایدار گردشگری و به تبع آن رونق اقتصاد منطقه.

منابع

- آذر، علی. (۱۳۸۴). گردشگری شهری و روستایی با تأکید بر توانمندی‌های استان آذربایجان شرقی، مجموعه مقالات همایش ظرفیت‌های اقتصادی ایران با تأکید بر وضعیت گردشگری ایران در بستر جهانی شدن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- آقاجانی، حسنعلی؛ علیزاده، رمضان. (۱۳۸۴). ارائه‌ی مدلی به منظور ایجاد همکاری‌های بین سازمانی میان سازمان‌های متولی و مرتبط با صنعت توریسم در استان مازندران، مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه‌ی مازندران، چاپ اول، تهران: نشر رنسانس.

- ابونوری، عباسعلی؛ اکبری، زهرا. (۱۳۹۱)، طبقه‌بندی عوامل مؤثر بر شاخص‌های اقتصادی گردشگری خارجی مطالعه موردی: کشورهای منتخب، فصلنامه جغرافیا و توسعه، سال دوازدهم، شماره ۳۴، صص ۵۶-۳۳.
- تولایی، سیمین. (۱۳۸۵). مروری بر صنعت گردشگری، چاپ اول، تهران: نشر دانشگاه تربیت معلم.
- خاوریان گرمسیر، امیررضا؛ استاورس، ژاکلین ام؛ علیان، مهدی. (۱۳۹۲). برنامه‌ریزی راهبردی توسعه‌ی گردشگری شهری با استفاده از مدل استراتژیک SOAR (نمونه موردی شهر تفت)، فصلنامه مدرس علوم انسانی- برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره هفدهم، شماره ۳، صص ۱۲۸-۱۴۳.
- راسخی، سعید؛ محمدی، ثریا. (۱۳۹۶). اثر گردشگری بر توزیع درآمد برای کشورهای دی هشت، فصلنامه مجلس و راهبرد، دوره ۲۴، شماره ۹۰، صص ۳۳۶-۳۱۰.
- رحمانی، بیژن؛ مجیدی خامنه، بتول. (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در حفظ محیط زیست شهری با تأکید بر نگرش اکوفینیستی مطالعه موردی: مناطق ۶ و ۸ شهرداری شهر تهران، فصلنامه آمایش محیط، دوره ۲، شماره ۷، صص ۳۸-۱۵.
- رهنورد، فرح‌الله. (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر عملکرد مناطق آزاد تجاری صنعتی ایران، فرایند مدیریت و توسعه، شماره ۷۴، صص ۴۵-۵۹.
- شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ رادنژاد، همایون. (۱۳۸۷). توسعه پایدار و گردشگری روستایی، ماهنامه اقتصاد جهاد، شماره ۲۵۰ و ۲۵۱، صص ۲۱-۳۸.
- شکویی، حسین. (۱۳۸۷). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری (جلد اول)، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات سمت.
- گل‌زاده، ملیحه و همکاران (۱۳۹۳). توانمندی‌های گردشگری ورزشی منطقه آزاد ارس و ارائه راهکارهای مؤثر بر رشد و توسعه آن بر اساس مدل SWOT، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، سال چهاردهم، شماره ۴۸، صص ۲۳۳-۲۳۶.
- لوندوش جنکانلو، محمد. (۱۳۹۶). تأثیر مناطق آزاد تجاری بر توسعه‌ی کالبدی شهری (نمونه موردی: شهر ماکو)، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، استاد راهنما: جواد شریف‌نژاد.
- هاشمی، مناف؛ حسین‌پور، سیدعلی. (۱۳۸۹). بازبینی و ارزیابی اثرات گردش پذیر روستایی در رویکرد فراتحلیل، مجله مدیریت شهری، شماره ۲۶، صص ۲۲۴-۲۰۷.
- هوشمند، مقصود. (۱۳۹۴). تحلیلی بر گونه‌شناسی گردشگری شهری منطقه آزاد ارس، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تبریز، استاد راهنما: رحیم حیدری چپانه.
- یزدانی زنگنه، مریم؛ خسروی‌پور، بهمن؛ غنیان، منصور. (۱۳۸۸). راهبردهای توسعه‌ی پایدار اشتغال در بخش گردشگری روستایی، ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۰۹، صص ۱۰۸-۱۰۱.
- Bartik, T. J. (1991). Who benefits from state and local economic development policies? Books from Upjohn Press.
- Choi, C. & A. Sirakaya. (2006). Sustainability Indicator for Managing Community Tourism, Tourism Management, Vol. 27, Pp. 1274-1289.
- Lanza, Myriam, 2003, Analyzing Heritage Resource for Urban Tourism in European Cities, in: Contemporary Issues in Tourism Development. Routledge.
- Masse, P. (2001). Trade, Employment and Wages: A Review of the literature, Human Resources Development Canada.
- Niavand, A., Salarzahi, H., Nabi-Shahiki-Tash, N. (2014). A Study of Strategic Role of Chabahr Free Zone on Tourism Industry Development Using SWOT Model in Iran, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, Vol. 4, No. 2, pp. 522-567.
- Oila, M., K. Mrrtines & L. Gabriel. (2012). Tourism Management in Urban Region: Brazile Vest Urban Region, Journal of Sustainable Tourism, Vol. 29, Pp. 567- 569.
- Oxford Dictionary, 1970.
- Popescu, Ruxandra Irina and Corbos, Răzvan-Andrei (2010), The Role Of Urban Tourism In The Strategical Development Of Brasov Area, Journal of Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, Vol 7, pp 69-85.

- Rossana G.(2007), Tourism and the City: Opportunity for Regeneration, An International Multidisciplinary Journal of Tourism , Vol. 2, No. 2 (November 2007): pp. 95-111.
- Shams, M, Saffari Raad, A, Ghasemi, A (2015), An analysis on urban tourism by SWOT model (Case Study: Boushehr City), Journal of Scientific Research and Development 2 (6): 298-305.
- Sobirov, B. (2018). The concept of the tourist economic zone. Case of Uzbekistan, WSN, No. 98, pp. 34-45.
- Stabler, M. J., Sinclair, A. and Papatheodorou, M. T. (2010). The economics of tourism. Abingdon: Routledge.
- Stokes, R., 2004, A Framework for the Analysis of Events Tourism knowledge Networks, Hospitality and Tourism Management, Vol. 11, Pp. 108-123,.
- UNWTO (2007), Tourism Highlights 2007 Edition, Available in “www.unwto.co.
- Webster Dictionary, 1973.
- Williams, A. and Shaw, G. (Eds.). (1991). Tourism and economic development: Western European experiences. London: Belhaven Press.
- World Tourism Organization. (2004). Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations, A Guidebook, World Tourism Organization, Madrid.

